

ТАЪЛИМНИНГ ДИДАКТИК ФАОЛИЯТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧА БЕРИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7853424>

Кучқорова Махсуда Махкамовна

Фарғона давлат университети география кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация: Ушбу мақолада таълимнинг дидактик фаолият технологияларининг тутган ўрни ҳамда унинг шакилланиш босқичлари таҳлил қилинган ва умумий таклифлар берилган.

Калит сўзлар: дидактика, психология, дарс, билим, кўникма, малака, таълим жараёни, педагогик парадигма.

КИРИШ. Дидактика таълимнинг назарий жихатларни (таълим жараёнини мохияти, тамойиллари қонуниятлари ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти мазмуни, таълим мақсади шакли, метод воситалари натижаси, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари ва ҳақозо муаммолар) ни ўрганувчи фан. Бу тушунчани буюк Чех педагог Ян Амос Коменский (1592-1670 йиллар) “Буюк дидактика (1657 йил) номли машхур асарида тилга олади. Лекин Коменский дидактика фақат таълимгина эмас балки тарбиялаш ҳам” деб такидлайди. Мазкур асарда олим таълим назариясининг муъум масалалари, таълим мазмуни, таълимнинг кўргазмаллиги кетма-кетлиги каби тамойиллари синф даражаси тизими борасида сўз юритади. Дидактиканинг предмети таълим тарбия муассаси шароитда муаллимнинг раҳбарлиги остида амалга ошадиган ўқув жараёнидир.

Кўпчилик олимлар таълим объекти деб ўқитиш жараёнининг мақсади, мазмуни, қонуниятлари, методлари ва тамойилларини кўрсатадилар. Дидактика таълимни ижтимоий тажриба бериш воситаси сифатида эътироф этади. Таълим ёрдамида ёшларни ҳаётга тайёлаш амалга оширилади. Таълимий фаолиятни ташкил этувчи ўқитувчи – ўқувчи - ўқув материали, ўқувчи - бошқа ўқувчилар ўртасидаги муносабатлар юзага келади.

Таълимга психология нуқтаи назаридан ёндашилса ушбу муносабатнинг устуворлигига шубҳа қолмайди. Бироқ таълимга педагогик яъни ижтимоий тажрибани бериш, ўргатиш нуқтаи назаридан қаралса фаолият учун асосий саналувчи муносабат - икки шахс (ўқитувчи ва ўқувчи) ўртасидаги муносабатлар етакчи ўрин эгаллаши лозим эканлиги англанади.

Дидактиканинг вазибалари қуйдагилардан иборат .

-таълим жараёнлари ва уларни амалга ошириш шартларини тарифлаш ва тушинтириш

-таълим жараёнини янада мукаммал ташкил этиш яъни таълим тизимлари ва технологияларини ишлаб чиқиш.

-таълим жараёни учун хос бўлган умумий қонунятларини аниқлаш, омилларини таҳлил қилиш ва тарифлаш.

Дидактика назарий ва бир вақтнинг ўзида меёрий-амалий фан. Дидактиканинг илмий- назарий вазифаси таълимнинг мавжуд жараёнларининг ўрганиш унинг турли жихатлари ўртасидаги боғлиқликлар унинг моҳиятини очиб бериш, ривожланиш тенденциялари ва келажагини аниқлашдан иборатдир. Ўзлаштирилган назарий билимлар таълим амалиётини йўналтириш, таълимни жамият тамонидан қўйилаётган ижтимоий талабларга мувофиқ такомиллаштиришга имкон беради. Таълим мазмунини англаб олиш, таълим тамойиллари, таълим метод ва воситаларини қўллаш меёрларини аниқлаш асосида дидактика амалий – меёрий ҳамда ташкилий технологик вазифани бажаради. Муайян фанга хос бўлган тушунчаларда инсоният тамонидан ижтимоий тараққиёт жараёнида тўпланган билимлар акс этади. Мавжуд илмий тушунчалар икки асосий гуруҳга ажратилади.

1. Фалсафий тушунчалар
2. Хусусий илмий, яъни муайян фангагина хос бўлган тушунчалар

Дидактика учун умумий ва алоҳида моҳияти ва ҳодиса, қарама- қаршилик, боғлиқлик каби фалсафий тушунчалар муҳим аҳамиятга эга. Дидактикада қўлланиладиган умумий – илмий тушунчалар орасида « тизим », « тузилма», «вазифа», «элемент» кабилар алоҳида ўрин тутади. Педагогикага ҳос дидактик тушунчалар сирасига қўйидагилар киради.

1. Таълим – ўқувчиларга назарий билимларни бериш асосида уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини тарбиялашга йўналтирилган жараён.

2. Дарс – бевосита ўқитувчи раҳбарлигида муайян ўқувчилар гуруҳи билан олиб бориладиган таълим жараёнининг асосий шакли.

3. Билим олиш – идрок этиш, ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ атвор ҳамда фаолият кўникма, малакаларнинг мустахкамланиб, мавжуд билимларнинг такомиллашиб бойиб бориш жараёни.

4. Таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этувчи ҳамда илмий билимларини ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

5. Ўқув фани – таълим муассасаларида ўқитилиши йўлга қўйилган ҳамда ўзида муайян фан соҳаси бўйича умумий ёки мутахассислик билим асосларини жамлаган манба.

6. Таълим мазмуни – давлат таълим стандартлари асосида белгилаб берилган ҳамда маълум шароитда муайян фанлар бўйича ўзлаштириши назарда тутилган илмий билимлар моҳияти.

Дидактикада «идрок этиш», «ўзлаштириш», «махорат» «ривожланиш» ва бошқалар психология ҳамда «бошқариш», «қайта алоқа» кибернетика каби турдош фанларга хос бўлган тушунчалар ҳам қўлланилади. Дидактиканинг асосий категориялари қуйидагилардан иборат: дарс, билим олиш, таълим, билим, кўникма, малака, таълим мақсади, таълим мазмуни, таълим жараёни, таълим жараёнини ташкил этиш, таълим турлари, шакллари, методлари, воситалари ва таълим натижаси.

Сўнги пайтларда асосий дидактик категориялар сирасига таълимнинг дидактик тизими ва таълим технологияси каби тушунчаларни ҳам киритиш таклифи илгари сурилмоқда.

1. Билим – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

2. Билим олиш – идрок этиш ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ-атвор ҳамда фаолият, кўникма, малакаларнинг мустаъкамланиб мавжуд билимларнинг такомиллашиб бойиб бориш жараёни.

3. Кўникма – олинган билимларга асосланиб қўйилган вазифалар ва шартларга биноан бажариладиган ҳаракатлар йиғиндиси.

4. Малака – онгли хатти- ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисми.

5. Таълим – ўқувчиларга назарий билимларни бериш асосида уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш уларнинг билиш қобилитини ўстириш, дунёқарашини тарбиялашга йўналтирилган жараён.

6. Таълим методлар – таълим жараёнида қўлланилиб унинг самарасини тaminловчи усуллар мажмуи.

7. Таълим мазмуни – шахснинг ақлий ва жисмоний қобилитини ҳар тамонлама ривожлантириш, дунё қараши, одоби, хулқи, ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга тайёрлик даражасини шакллантириш жараёнининг моҳияти.

8. Таълим воситалари – таълим самарадорлигини таъминловчи объектив дарслик, ўқув қўлланмалари, ўқув қуроли, харита, диаграмма, плакат, расм, чизма, видеопроектор, магнитофон, видеомагнитофон, ускуна, телевизор, радио, компьютер ва бошқалар ва субъектив ўқувчининг нутқи, намунаси, муайян шахс ҳаёти ва фаолиятига оид мисоллар ва хоказолар омиллар.

9. Таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ташкил этувчи ҳамда илмий билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

10. Таълим мазмуни – Давлат таълим стандартлари асосида белгилаб берилган ҳамда маълум шароитда муайян фанлар бўйича ўзлаштирилиши назарда тутилган илмий билимлар моҳияти.

11. Таълим мақсади – ўқиш, билим олиш мақсади таълимнинг аниқ йўналишини белгилаб берувчи етакчи ғоя.

12. Талим натижаси – таълим маъсули таълим якунининг моҳиятини қайт этувчи тушунча ўқув жараёнининг оқибати белгиланган мақсадни амалга ошириш даражаси.

13. Таълимни бошқариш – таълим муассасаларининг фаолиятини йўлга қўйиш, бошқариш, назорат қилиш ҳамда истиқболини белгилаш.

14. Таълим тизими – ёш авлодга таълим тарбия бериш йўлида давлат тамойиллари асосида фаолият юритаётган барча турдаги ўқув тарбия муассасалари мажмуи.

Таълим жараёни психологик – педагогик концепсиялар улар аксарият ҳолларда дидактик тизимлар деб ҳам аталади асосида ташкил этилади. Дидактик тизим – юнонча «система» яхлит қисмлардан ташкил топган бирлаштириш маълум мезонлари асосида таълим жараёнининг яхлит ҳолатини белгилаш ажратиб кўрсатиш демақдир. У таълимнинг мақсади, тамойиллари, мазмуни, шакли, метод ва воситаларининг бирлиги асосида ташкил этилган тузилмаларининг ички яхлитлигини ифодалайди .

Тадқиқотчилар мавжуд дидактик концепсия, тизимларни умумлаштириб қуйидаги гуруҳларга ажратдилар.

1. Анъанавий
2. Прогрессив.
3. Замонавий.

Таълим назариясида Я. А. Коменский , И. Песталлоци ва И. Гербатларнинг дидактик концепсиялари муҳим аҳамиятга эга.

Психолог Л. С. Вигоцки (1896-1934 йиллар) томонидан 30 йилларда илгари сурилган “Яқин ривожланиш зонаси” ғояси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Унга кўра бола катталар ёрдамида билим олиб ўзи мустақил бажара олмаган ишларни бажара олмайди. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонунида таълим-тарбияни инсонпарварлик демократик ғояларга мувофиқ ташкил этиши эътироф этилган. Таълимни инсонпарварлаштириш таълим жараёнида ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш, унинг шани обрўси, қадр - қимматини паймол этмаслик, мавжуд истедодини ривожлантиришни назарда тутати. Республика узлуксиз таълим тизими, ижтимоий буюртмани бажаришга хизмат қилади, баркамол шахс ва етук мутахассисни тарбиялаш вазифасини бажаради.

Педагогик парадигма- (юнунча “парадеигма”- мисол, намуна) Педагогика фани ривожининг маълум босқичида таълимий ва тарбиявий муаммоларни ҳал этиш намунаси модели, стандарти сифатида илмий педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган назарий ҳамда методологик кўрсатмалар тоўплами бўлиб у таълимнинг концептуал модели сифатида қўлланилади. Бугунги кунда таълимнинг қуйидаги парадигмалари кенг тарқалган.

- 1) Анъанавий- консерватив парадигма (билим парадигмаси)
- 2) Рационалистик (бихевиористик) парадигма
- 3) Феноменологик (гуманистик) парадигма

4) Технократик парадигма

Айни вақтда таълим парадигмаларини белгилашга нисбатан уч хил ёндашув мавжуд.

1) Қадриятли (социологик) ёндашув- маданият инсон хаётининг мазмуни сифатида тушунилади.

2) Фаолиятли ёндашув- асосан маданият моддий ва маънавий бойликларни яратишга йўналтирилган фаолиятнинг синалган усуллари сифатида талқин этилади.

3) Шахсий ёндашув- маданият муайян шахс тимсолида намоён бўлади.

4) Маданиятга нисбатан турли ёндашувларнинг мавжудлиги бир қатор парадигмаларнинг яратилишига замин яратади. Ҳар бир парадигма муайян таълимий муаммоларни хал этишга йўналтирилди. Хусусан:

- ижтимоий институт сифатида ўқув муассаларининг вазифалари;
- таълимнинг самарали тизими;
- ўқув юртлари олдида турган энг муҳим устувор масала;
- таълимнинг ижтимоий аҳамиятли мақсадлари;
- муайян билим, кўникма ва малакаларнинг қимматли хисобланиши;

Айни вақтда қуйидаги парадигмалар мавжуд:

Билим олишнинг анъанавий парадигмаси (моделли) (Ж. Мажо, Л. Кро, Ж. Капел ва бошқалар) унга кўра таълимнинг асосий мақсади - “ Билим, қанчалик қийин бўлмасин билим олиш” Анъанавий парадигма мактабнинг мақсади ёш авлодга индивидуал ривожланиши ҳамда ижтимоий тартибни сақлаб қолишга ёрдам берувчи маданий меросларнинг муҳим элементлари – билим, кўникма ва малакалар, илғор ғоялар ва қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда уларни ёшларга етказиш муҳим эканлигини ёритади. Билим олиш парадигмасининг асосий мақсади : таълим олиш тараққиёти ва маданиятининг энг муҳим элементлари – билим, кўникма ва малакалар, илғор ғоялар ва қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда уларни ёшларга етказиш муҳим эканлигини ёритади. Билим олиш парадигмасининг асосий мақсади: таълим олиш, тараққиёт ва маданиятнинг энг муҳим элементларининг авлоддан – авлодга ўтказиш.Рационалистик бихевиористик парадигма (П. Блум, Р.Гане, Б. Скиннер ва бошқалар) Рационалистик парадигма диққат марказида таълим мазмуни эмас балки ўқувчилар томонидан турли билимларни ўзлаштиришларини таъминловчи самарали усуллари ётади. Таълимнинг рационалистик модели асосини Б.Скиннернинг ижтимоий инженерия бихевиористик (инглизча бехавиор–хулқи) концепсияси ташкил қилади. Мактабнинг мақсади – ўқувчиларда Гарб маданияти ижтимоий қоидалари, талаблари ва кўзлаган мақсадларига мос келадиган мослаштирувчи “ хулқий репертуар”ни шакллантиришдир. Шу билан бир вақтда “хулқи атамаси билан” инсонга хос ҳамма тасирланишлар – унинг фикрлари, сезги ва харакатлари ифодаланади (Р. Тайлер) Таълим жараёнида дидактик ўйинли технологиялар дидактик ўйинли

дарс шаклида қўлланилади. Ушбу дарсларда талабанинг билим олиш жараёни ўйин фаолияти орқали уйғунлаштирилади. Шу сабабли талабаларнинг таълим олиш фаолияти ўйин фаолияти билан уйғунлашган дарслар, дидактик ўйинли дарслар деб аталади.

ХУЛОСА. Инсон ҳаётида ўйин фаолияти орқали қуйидаги вазифалар амалга оширилади.

- ўйин фаолияти орқали шахснинг ўқишга ва меҳнатга бўлган қизиқиши ортади.

- ўйин давомида шахснинг мулоқатга киришиши яъни коммуникатив – мулоқат маданиятини эгаллаш учун ёрдам берилади.

- шахснинг ўз иқтидори, қизиқиши, билими ва ўзлигини намоён этишига имкон яратилади.

- ҳаётда ва ўйин жараёнида юз берадиган турли қийинчиликларни енгиш ва мўлжални тўғри олиш кўникмаларни таркиб топишига ёрдам беради.

- ўйин жараёнида ижтимоий нормаларга мос хулқ-атвори эгаллаш, камчиликларга барҳам бериш имконияти яратилади.

- шахснинг ижобий фазилатларини шакллантиришга замин тайёрлайди.

- инсоният учун ахамиятли бўлган қадриятлар тизими айниқса ижтимоий, манавий-маданий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўрганишга эътибор қаратилади.

- ўйин иштирокчиларида жамоавий мулоқат маданиятини ривожлантириш кўзда тутилади.

Дидактик ўйинлардан амалда фойдаланиш орқали бошқа усуллар ёрдамида эришиш қийин бўлган таълим – тарбиявий мақсадларини амалга ошириш кўзда тутилади. Турли ўқув фанларига оид дидактик ўйинлар мавжуд бўлиб, улар шу фанларни сифатли ўргатиш мақсадларига хизмат қилади. Бундан ташқари ўқувчиларни содда илмий изланиш услублари билан таништириш, илмий фаразлар тузилишини ўргатиш; ўқув материалларни ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ва билим даражасига мос келиши; материалларни бошқа фанлардан олган билимларга мослиги; ҳар бир гуруҳда ўрганиладиган ва ўзлаштирилган билимлар олдингилари билан узвий боғланганлигини таъминлаш; зарурий табиий, ижтимоий-иқтисодий билимлар мазмунини ҳар бир гуруҳлар учун бўлимлар бўйича аниқлаш; социал назарий ғояларни баён этишда унинг экспериментал фан сифатида ўқитишга имкон яратиш керак.

Фойдаланган адабиётлар руйхати:

1. Голиш Л.В.Замонавий таълим технологиялари: мазмуни, лойihalаштириш ва амалга ошириш. Методик қўлланма Тошкент ЎМКҲТРИ, 2001 й. 84 б.

2. Голиш Л.В.Файзуллаева Д.М.Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш Тош: иқт: -2012 й

3. Зиёмуҳаммедов Б.Илғор педагогик технологиялар: назария ва амалиёт "маънавият асослари" дарси асосида ишланган услубий қўлланма. Тошкент: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2001-78 бет.

4. Кучкорова, М. М. (2019). ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УРБОЭКОЛОГИЧЕСКО ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ОРГАНИЗАЦИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА. Экономика и социум, (10), 477-480.

5. Кучкорова, М. М. (2019). ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УРБОЭКОЛОГИЧЕСКО ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ОРГАНИЗАЦИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА. Экономика и социум, (10), 477-480.

6. Mahsuda, Q. C. (2022). The Importance of Protected Natural Areas in Preserving Rare Landscapes. AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH, 3(1), 330-333.

7. Qo'chqorova, M. M. (2022). THE ESSENCE, STRUCTURE AND IMPORTANCE OF TOURISM INFRASTRUCTURE. Scientific progress, 3(1), 1040- 1043.

8. Abduganiev, O. I., & Makhkamov, E. G. (2022). ECOLOGICAL TOURISM IN PROTECTED NATURAL AREAS. Journal of Geography and Natural Resources, 2(02), 25-32.

9. Makhkamov, E. G., Umurzakova, G. A., & Gopporova, F. B. (2022). PROSPECTS OF ECOTOURISM DEVELOPMENT IN FERGANA PROVINCE. Journal of Geography and Natural Resources, 2(02), 33-39.

10. Topvoldievich, Pirnazarov Ravshan, and Muhitdinov Ilhomjon Ikhtiyorjon Ugli. "Hydrological Description of Some Small Mountain Rivers in the Fergana Valley." JournalNX 6.12: 264-267.

11. Mamatisakov, Jahongirmirzo Jamoliddin O'G'Li, Ilhomjon Ihtiyorjon O'G'Li Muhitdinov, and Ablazbek Erkinjon Ogli Madraximov. "PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TOURISM IN FERGANA REGION." Scientific progress 2.8 (2021): 823-825.

12. Xolikov, Raximjon, and Otabek Qo'chqarov. "BASIC PRINCIPLES OF URBANEKOLOGICAL TERRITORIAL ORGANIZATION OF URBAN DEVELOPMENT." Конференции. 2021.

13. Хамидов, А. А., and М. Н. Дехканбаева. "ИССЛЕДОВАНИЕ БИОГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ." Academic research in educational sciences 3.5 (2022): 881-886. PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI 2 – SON / 2022 - YIL / 15 - OKTYABR www.bestpublication.org 447

14. Абдурахмонов, Дилмуроджон. "ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ГЕОЭКОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ." IJODKOR O'QITUVCHI 2.21 (2022): 58-63.

14. Muhitdinov, Ilhomjon Ihtiyorjon O'G'Li, and Jahongirmirzo Jamoliddin O'G'Li Mamatisakov. "FARG 'ONA VODIYSINING JANUBIY QISMI GIDROGRAFIYASI." Scientific progress 2.3 (2021): 975-980.

15. Mamatisakov, Jahongirmirzo Jamoliddin O'G'Li, and Ilhomjon Ihtiyorjon O'G'Li Muhitdinov. "PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE PROTECTED NATURAL AREAS OF FERGANA REGION." Scientific progress 2.3 (2021): 986-989.

16. Mamatisakov, Jahongirmirzo Jamoliddin O'G'Li, Ilhomjon Ihtiyorjon O'G'Li Muhitdinov, and Ablazbek Erkinjon Ogli Madraximov. "PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TOURISM IN FERGANA REGION." Scientific progress 2.8 (2021): 823-825.

17. Muhitdinov, Ilhomjon Ihtiyorjon O'G'Li. "SO 'X DARYOSI OQIMINING SHAKLLANISHIDA GIDROMETEOROLOGIK OMILLARNING ROLI." Academic research in educational sciences 2.7 (2021): 286-290.

18. Muhitdinov, I. I. "Kichik tog'daryolari oqiminig shakllanishida meteorologik omllarning roli (Farg'ona vodiysining janubiy qismi misolida)." magistrlik dissertatsiyasi.-Farg'ona 87 (2021).

19. Абдурахмонов Д. ФАРФОНА ВОДИЙСИНИ РЕГИОНАЛ-ЛАНДШАФТ ТАДҚИҚОТЛАРИ //О'ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 314-317.